

*Каменський Д. В.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри галузевих юридичних дисциплін
Бердянського інституту державного та муніципального управління
Класичного приватного університету*

ПОРІВНЯЛЬНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ЗАВДАННЯ

Анотація. Статтю присвячено вивченню актуальних питань здійснення порівняльних кримінально-правових досліджень в Україні. На підставі з'ясування змісту та основних ознак порівняння як методу наукового пізнання автор розкриває особливості здійснення порівняльних кримінально-правових досліджень.

Ключові слова: метод, порівняння, право, дослідження, злочин, правова система, кримінальний кодекс.

Постановка проблеми. Свого часу М.Д. Сергєєвський підкреслював, що наукове дослідження не може обмежуватись позитивним правом одного якого-небудь народу (правом вітчизняним). В якості необхідного матеріалу необхідно залучати визначення права інших держав. Уся задача при користуванні чужорідним матеріалом полягає в тому, щоб не надати йому того значення, якого він не має, – він повинен слугувати засобом для ознайомлення з досвідом інших народів та запасом готових знань, а не предметом сліпого наслідування [2]. Багато пізніше відомий український криміналіст С.С. Яценко писав, що «пізнаючи право інших країн, ми краще розуміємо своє національне. Порівняння дає можливість визначити спільне та відмінне, бачити як недоліки, так і кращі зразки вирішення певних питань» [1, с. 438]. В унісон цій позиції доречно навести й слова Н.С. Таганцева, який стверджував, що «не для дивування та похвали зі сторони чужоземців створюються закони, а для задоволення потреб власної країни» [3, с. 39].

Під порівнянням слід розуміти процес встановлення подібності або відмінності предметів та явищ дійсності, а також знаходження загального, притаманного двом або кільком об'єктам [4, с. 67]. Порівняння завжди повинно носити характер зіставлення відповідних, кореспондуючих умов, особливостей та ознак. Існують відповідні правила порівняння, основними з яких є два: перше – порівнювати варто тільки однорідні предмети і явища; друге – порівнювати предмети і явища можна за такими ознаками, які дійсно мають приблизно однаково важливе і суттєве значення [5, с. 10]. Ця теза, вважаємо, додатково підкреслює важливе прикладне значення порівняльно-правових досліджень, проведення яких водночас викликає чимало суперечностей та запитань.

У 1900 р. у Парижі відбувся перший Міжнародний конгрес з порівняльного права. Результатом його роботи стало формулювання концепції порівняльного права як правової науки [6].

Сьогодні порівняльне правознавство є одним із самостійних напрямів юридичної науки, що вивчає правові системи різних держав шляхом співставлення і подальшого дослідження схожих загальнодержавних і правових інститутів, систем права, їх основних принципів, галузей права, окремих правових норм тощо. Визначаючи природу і статус порівняльного правознавства на сучасному етапі, М.Н. Марченко розглядає його як цілком сталу, відносно незалежну галузь наукових знань і учбову дисципліну, що має власний предмет, метод, сферу за-

стосування, виконує свою власну роль у системі юридичних знань і юридичної освіти, а також має особливе соціальне значення [7, с. 50].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Положення кримінально-правової компаративістики знайшли відображення у працях відомих вітчизняних криміналістів: П. П. Андрушка, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.К. Гришука, Н.О. Гуторової, О.О. Дудорова, О.М. Костенка, А.А. Музики, В.О. Навроцького, А.В. Савченка, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.О. Тулякова, П. Л. Фріса, М.І. Хавронюка, С. С. Яценка та деяких інших. Такий інтерес наукової спільноти до питань порівняння у галузі кримінального права лише підтверджує їх актуальність.

Заради справедливості зазначимо, що і вітчизняні, і зарубіжні науковці поряд із поняттям «порівняльне правознавство» іноді звертаються до схожих із ним термінів «порівняльне право» та «компаративістика» (похідне від англійського «compare» – порівняння). Так, відомий російський дослідник Ю.А. Тихомиров послідовно дотримується позиції про те, що вживання термінологічного звороту «порівняльне правознавство» є більш доречним, ніж «порівняльне право»: перше є більш об'ємним за змістом і має комплексний характер, втілюючи загальний зміст аналогічної юридичної науки; у той час як друге поняття, на думку науковця, є дещо аморфним і викликає сумніви щодо доречності його застосування, оскільки формально може розглядатись як цілком нова правова дисципліна, що фактичного не має змістового наповнення [8, с. 30]. Не вдаючись у полеміку стосовно співвідношення понять, зазначимо лише, що сьогодні це питання залишається дискусійним.

Метою статті є з'ясування загальних передумов і основних завдань під час реалізації порівняльних кримінально-правових досліджень в Україні.

Виклад основного матеріалу. Цілком очевидно, що коло питань, досліджуваних наукою порівняльного правознавства є надзвичайно широким. Серед них можна виокремити, зокрема: теорія та методологія порівняльного правознавства; історія науки порівняльного правознавства; порівняльне дослідження правових систем різних країн чи груп країн (наприклад, ЄС, СНД, мусульманські держави); порівняльне право за галузями (трудове, цивільне, конституційне, кримінальне тощо); проблеми адаптації законодавства України до міжнародного та європейського права; актуальні проблеми зарубіжного права; основні нормативно-правові акти зарубіжних країн, модельні закони, а також потенційні шляхи їх імплементації.

Серед основних напрямів сучасних компаративістських досліджень можна виокремити такі: 1) дослідження загальнотеоретичних і методологічних питань порівняльного правознавства як окремої юридичної науки і навчальної дисципліни (мається на увазі вивчення предмету, мети, методології, принципів, об'єктів дослідження тощо); 2) вивчення правових сімей взагалі, а також окремих їх елементів; 3) порівняльно-правові дослідження, що здійснюються стосовно окремих

юридичних наук. Для успішної розробки таких сфер порівняльних досліджень, а отже й вирішення актуальної проблеми методології компаративістики, необхідно запровадити вичерпний перелік критеріїв порівняння. Це питання розв'язується науковцями по-різному. Досить вдалим видається підхід Ю.А. Тихомирова, який запропонував систему із семи критеріїв порівняння та оцінки: 1) суб'єкт, який уповноважений діяти; 2) обсяг і характер правил поведінки; 3) забезпеченість норм санкціями, заохочувальними заходами тощо; 4) зв'язок з іншими нормами; 5) положення нормативного акта у системі галузевого і загального законодавства; 6) умови і час прийняття; 7) ефективність, тобто відносини громадян та органів, ступінь їх реалізації [8, с. 58].

Зазначені критерії, як видається, можуть ефективно застосовуватись і під час здійснення порівняльних кримінально-правових досліджень. Причому сфера реалізації компаративістських досліджень у галузі кримінального права є надзвичайно широкою. Зокрема, із урахуванням тенденцій до поступового зближення правових систем та, відповідно, кримінально-правових галузей, актуальним видається порівняння не лише основних загальнокримінальних концепцій (інститутів) (як то вчення про злочин і покарання, джерела кримінального права, співучасть, особливості звільнення від кримінального переслідування, тлумачення кримінального закону тощо), а й безпосередньо конкретних злочинів чи груп злочинів із схожою сферою кримінально-правової охорони. В якості прикладу доречно звернути увагу на особливості кримінально-правової охорони економічних відносин в Україні та Сполучених Штатах Америки. Дійсно, в умовах стрімкого розвитку міжнародного бізнесу, фінансової взаємодії українського уряду з американським, а також із міжнародними фінансовими інституціями, пошуку шляхів поліпшення інвестиційного клімату в нашій державі, зростає інтерес до створення ефективної моделі захисту ринкових відносин від протиправних посягань. Вивчення прогресивного досвіду США (країни з найбільшою економікою в світі) у цій сфері дозволить критично осмислити як напрацювання, так і вади американської моделі кримінально-правової охорони національної економіки, допоможе створити своєрідні орієнтири для подальшого розвитку законодавчого й практичного забезпечення протидії господарським злочинам в Україні. Окреслене завдання є теоретично виправданим та обумовленим потребами практики.

Цілком погоджуємось із А.В. Савченком у тому, що виважений і послідовний курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, поглиблення партнерських стосунків із Північно-атлантичним альянсом щодо створення надійної системи колективної безпеки та оборони, необхідність протидії організованій злочинності та тероризму висувають перед нашою державою високі вимоги щодо відповідності системи законодавства, що існує, до міжнародних норм і найкращих зразків демократичної нормотворчості, вироблених у розвинених державах світу. Важливе місце при цьому, на думку автора, має належати порівняльному правознавству, особливо такому його напрямку як порівняльне кримінальне право [9, с. 8]. М.І. Хавронюк констатує, що в кримінальному законодавстві України, як і в будь-якій іншій державі, змішані елементи національно-самобутнього з елементами запозиченого чужого – це законодавство завжди розвивалося під впливом кримінального законодавства інших держав, а також під впливом міжнародного права, яке з часом ставало все більш потужним [10, с. 13].

Від себе додамо, що для досягнення бажаних результатів порівняльні кримінально-правові дослідження вочевидь необхідно здійснювати всебічно, спираючись не лише на теоретичні положення, а й на матеріали сучасної правозастосовної практики.

С.В. Хилюк справедливо звертає увагу на те, що порівняльний метод у кримінально-правовій науці після відновлення державної незалежності України набув якісно нового значення. У сучасній Україні порівняльні кримінально-правові дослідження проводяться, у першу чергу, з метою оволодіння позитивним досвідом вирішення певних кримінально-правових проблем у зарубіжних країнах і застосування набутих в такий спосіб знань в Україні. Проте порівнюючи кримінально-правові норми, пише дослідниця, українські вчені нерідко забувають співставити соціальні умови, в яких ці норми були запроваджені та діють в інших державах, з тими, які наявні в Україні, не порівнюють історичні, культурні, ментальні особливості українського та інших народів. Відтак висновки про доцільність запровадження зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони тих чи інших відносин можуть виявитись методологічно невірними [11, с. 37]. Вимушені погодитись із наведеним твердженням лише частково. По-перше, ми всі уже є свідками часткового запозичення Україною провідного європейського та американського досвіду в сфері права. Особливо помітно це проявляється у цивільному, господарському, митному, податковому праві – відносно нових, із економічним підґрунтям, галузей вітчизняного права. Такі імплементаційні процеси опосередковано позначаються й на приписах про господарські злочини, що традиційно мають бланкетні диспозиції. А тому вважаємо, що порівняльно-правові дослідження у галузі регулятивного та кримінального законодавства (у сфері господарської діяльності) проводити необхідно та перспективно.

Цікаво, що сьогодні більшість учбових курсів із кримінального права містять у своїй структурі розділи, присвячені характеристиці даної галузі у національному праві деяких зарубіжних країн, переважно США, Японії, Англії, Франції, Німеччини, КНР, мусульманських держав. Прикладом такої практики може слугувати наявність відповідних розділів у підручниках із кримінального права України, де розглянуті основні положення Загальної частини кримінального права іноземних держав [12, с. 658–703].

Порівняльний аналіз у галузі кримінального права має чимало інших корисних проявів. Наприклад, для законодавця він може бути джерелом важливої інформації про законодавче регулювання схожих кримінально-правових відносин в інших країнах. Судам такий аналіз може стати у нагоді шляхом демонстрації переваг чи недоліків альтернативних способів інтерпретації кримінального закону в іноземних юрисдикціях. Юридична доктрина, у свою чергу, лише виграла б від нових теоретичних знань та наукових підходів до вирішення сучасних проблем кримінальної відповідальності. І це вже не говорячи про представників юридичної освіти, які за допомогою порівняльно-правового методу зможуть навчити майбутніх українських правників мислити критично і всебічно, істотно розширити їх професійний кругозір.

Заради справедливості слід зазначити, що активне звернення до зарубіжного досвіду протидії злочинності вже спостерігається в деяких країнах. Так, наприклад, періодичне звернення Верховного Суду Канади у своїх рішеннях до положень кримінального законодавства інших країн загального права, зокрема, Англії, Австралії, Нової Зеландії та США не в останню чергу обумовлене бажанням «не відставати» від загальних тенденцій розвитку кримінального закону та практики його застосування, притаманних системі загального права.

Звичайно, під час здійснення сучасних порівняльних кримінально-правових досліджень основна увага дослідників приділяється ретельному вивченню та порівнянню положень іноземного та національного кримінальних законів. Мова йде,

у першу чергу, про кримінальні кодекси. Так, наприклад, передбачені відповідними кодексами кримінально-правові заборони на ухилення від сплати податків в Україні та США уже ставали предметом нашої уваги [13]. Були показані спільні та відмінні ознаки цих заборон, особливості їх законодавчого закріплення та регламентації, а також нюанси практики застосування.

Аналіз юридичної літератури, присвяченої питанням порівняння систем кримінального права, свідчить, що чимало дослідників приділяють значно більше уваги загальним засадам кримінальної відповідальності (загальні частини кримінальних кодексів), аніж питанням юридичної оцінки окремих злочинів (особливі частини кримінальних кодексів). Одним із вдалих виключень із цієї тенденції утворює російська монографія «Порівняльне кримінальне право», автори якої пропонують системний аналіз основних складів злочинів за іноземними кримінальними законодавствами з урахуванням родового та видового об'єктів посягань [14]. Із великим науковим інтересом сприймається й звернення В.В. Кузнецова до метода порівняння у комплексному монографічному дослідженні, присвяченому питанням кримінально-правової охорони громадського порядку та моральності в українському вимірі. Аналіз низки наукових та навчальних джерел з порівняльного кримінального права дозволив досліднику зосередити увагу на ключових особливостях кримінального законодавства та доктрини в різних правових сім'ях, оскільки всі вони (особливості) прямо чи побічно стосуються положень про кримінально-правову охорону громадського порядку та моральності та про кримінально-правову характеристику об'єктивних і суб'єктивних елементів цих складів злочинів [15, с. 49].

Порівняльно-правове дослідження структури Особливої частини кримінальних законодавств показує, що практично у всіх країнах світу побудова як Загальної, так і Особливої частини має системний характер, що полягає в розподілі складів злочинів за групами відповідно до родового об'єкта посягання. Виключення з цього правила можна знайти в розділі 18 Зібрання законів США (федеральний Кримінальний кодекс), де статті розташовані в алфавітному порядку. Вважається, що таке розташування статей є зручним для правозастосовувача, оскільки воно полегшує пошук конкретного виду злочину (а останніх, без перебільшення, понад три тисячі).

Наведемо лише один приклад. Розмірковуючи над теоретико-методологічними засадами проведення порівняльно-правового дослідження кримінальної відповідальності за шахрайство в спільному монографічному дослідженні, А.В. Савченко та Ю.Л. Шуляк зазначають, що такими засадами мають виступати: по-перше, наявність у дослідника всебічного уявлення про стан і сутність наукових розробок щодо шахрайства в кримінально-правовому аспекті (при цьому слід враховувати праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців); по-друге, визначення основних напрямків порівняльно-правового дослідження кримінальної відповідальності за шахрайство, розгляд яких міг би бути здійснений у подальших положеннях монографії та які б дозволили послідовно, змістовно та гармонійно викласти основні результати отриманих наукових розробок [16, с. 8].

Не слід нехтувати й тією обставиною, що своєчасними та значущими компаративістські кримінально-правові дослідження стають на фоні бурхливого розвитку положень міжнародного кримінального права. Ці процеси, поєднані зі створенням міжнародних органів кримінальної юстиції (наприклад, Міжнародного кримінального суду), привертають увагу відомих теоретиків кримінального права. Свого часу П.С. Фейсрбах, відомий німецький криміналіст та один із засновників класичної школи кримінального права, прогнозував можливість створення

універсального чи принаймні наднаціонального кримінального права [17]. Науковець писав про неабиякий потенціал порівняльно-правових досліджень, що сьогодні простежується й в галузі кримінального права.

Цікавим прикладом наведеної тези може слугувати Модельний Кримінальний Кодекс США. Із моменту його прийняття в 1962 р. та з послідуєчим бурхливим розвитком кримінальних законодавств штатів, американське кримінальне право перестало бути частиною виключно загального права. Навпаки, сьогодні мова йде про наявність п'ятдесяти однієї більш-менш автономної кримінально-правової системи (за кількістю штатів та федерального округу Колумбія) із власними Кримінальними кодексами, над якими умовно розташований постійно зростаючий масив федерального кримінального законодавства. У судовій практиці, науці і навіть викладацькій діяльності сама галузь права під назвою «Американське кримінальне право» фактично існує у формі внутрішніх порівняльних зв'язків, де порівнюються, протиставляються і синтезуються положення кримінального права штатів, а також федерального кримінального права. Кінцевим продуктом такої порівняльно-систематизуючої діяльності стає більш-менш «ціле» кримінальне право США. І вже сьогодні чимало американських криміналістів послідовно виступають за більш активне звернення до зарубіжного матеріалу в процесі розвитку національного кримінального права. Вони переконані, що американське кримінальне право лише виграє від звернення до зарубіжної теорії й практики, нарешті перестане бути продуктом ізольованої еволюції норм загального права [18, с. 2].

Очевидно, що не слід нехтувати й тим важливим впливом, що чинять історичні, політичні та соціально-економічні процеси на оригінальну еволюцію національних правових систем. Скажімо, результатом тривалого розвитку права в Європі та США стало створення самобутніх правових систем, що сьогодні притаманні розвиненим і демократичним суспільствам.

Так, досить вдалим історичним прикладом застосування порівняльного методу у кримінально-правових дослідженнях може слугувати спроба модернізації КК Німеччини на початку ХХ століття. Хоча цей науковий проект важко назвати успішним (зміни до КК були дещо фрагментарними і залишилися таким до повного оновлення німецького КК у другій половині 60-х рр. ХІХ ст.), його безперечним досягненням став ретельний огляд правових систем світу в 16 томах.

Своєрідний і, умовно кажучи, «гібридний» підхід до застосування «зовнішніх» кримінально-правових положень можна простежити в рішеннях Верховного Суду Канади. З одного боку, тлумачення норм кримінального права цієї країни поєднується з регулярним зверненням до положень іноземного законодавства (у першу чергу, Англії, Австралії, США, у значно меншому обсязі – країн Європи). З іншого, Канада є державою загального права, а тому рішення судів із кримінальних справ базуються на внутрішньому порівнянні – співставленні раніше ухвалених прецедентів. До речі, чимало дослідників убачають переваги канадського кримінального законодавства над американським у тому, що в Канаді, незважаючи на її федеративний устрій, відсутні кримінальні кодекси штатів. Така централізація сприяє більш стабільному й прогнозованому розвитку кримінально-правової політики держави, а також дозволяє втілювати єдині стандарти практики притягнення до кримінальної відповідальності [17, с. 3].

Висновки. Окрім суто пізнавальних задач порівняльне правознавство покликане сприяти й досягненню цілком практичних результатів, пов'язаних із: 1) уніфікацією законодавства різних держав у тих пріоритетних галузях, де наявна необхід-

ність такого консолідуючого підходу (зокрема, це стосується й кримінального права); 2) розробкою пропозицій щодо вдосконалення національних правових систем на підставі критичного і, головне, всебічного дослідження правового досвіду зарубіжних країн.

Хочемо висловити сподівання, що українська юридична спільнота підтримує орієнтир на розширення правового горизонту, на осмислення процесів та тенденцій протидії злочинності в інших країнах. Історичний досвід останніх десятиріч красномовно свідчить, що ізоляція (і не в останню чергу права) – це не вихід, а по суті деградація. Особливо в умовах сучасного світу, якому притаманні процеси глобалізації та бурхливого економічного розвитку.

Література:

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / за ред. П.С. Мати-шевського та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
2. Сравнительное правоведение в уголовном праве. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hse.ru/data/2014/04/08/1320304594/%D0%A1%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%8.pdf>
3. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть общая. – Т. 1. – Тула : автограф, 2001. – 799 с.
4. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідної діяльності. – К. : Знання-Прес, 2003. – 295 с.
5. Шикун А.Ф., Лейбович Х.И. Методология, методы и психология научного исследования. – Тверь, 1995. – 38 с.
6. Михель Д.Е. История сравнительного правоведения / Д.Е. Михель // Теория и практика общественного развития. – 2012. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/1/yurisprudentsiya/mikhel.pdf.
7. Марченко М.Н. Понятие сравнительного права (сравнительного правоведения) // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 11. Право. – 1999. – № 1. – С. 44–53.
8. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. – М. : Издательство НОРМА, 1996. – 432 с.
9. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія / А.В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.
10. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
11. Хилко С.В. Развитие науки криминального права Украины после восстановления її державної незалежності (питання Особливої частини) : дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Хилко Світлана Володимирівна. – Львів, 2007. – 202 с.
12. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, С.О. Письменського. Т. 2. – Луганськ : видавництво «Елтон – 2», 2012. – 780 с.
13. Каменський Д.В. Кримінальна відповідальність за податкові злочини за федеральним законодавством США : монограф. / Д.В. Каменський; наук. ред. О.О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : ПБВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – 424 с. – Бібліогр. – С. 379–415.
14. Сравнительное уголовное право. Особенная часть : монография. Под общ. и науч. ред. докт. юрид. наук, профессора, заслуженного деятеля науки РФ С.П. Щербы. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2010. – 544 с.
15. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / Кузнецов В.В. – К. : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. – 908 с.
16. Савченко А.В. Кримінальна відповідальність за шахрайство в Україні та за кордоном: порівняльно-правове дослідження : монографія / А.В. Савченко, Ю.Л. Шуляк. – К. : Вид-во ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. – 216 с.
17. Fletcher G. The Grammar of Criminal Law: American, Comparative and International. Vol. 1. : Foundations. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – 400 p.
18. Heller K., Dubber M. The Handbook of Comparative Criminal Law / K. Heller, M. Dubber. – Stanford Law Books, 2010. – 672 p.

Каменский Д. В. Сравнительные уголовно-правовые исследования: предпосылки и задачи

Аннотация. Статья посвящена изучению актуальных вопросов проведения сравнительных уголовно-правовых исследований в Украине. На основании выяснения содержания и основных признаков сравнения как метода научного познания автор раскрывает особенности осуществления сравнительных уголовно-правовых исследований.

Ключевые слова: метод, сравнение, право, исследование, преступление, правовая система, уголовный кодекс.

Kamensky D. Comparative Criminal Law Researches: Backgrounds and Goals

Summary. The article is dedicated to the research of actual issues of comparative criminal law studies in Ukraine. On the basis of understanding the meaning and main features of comparison as a method of scientific research the author reveals the peculiarities of comparative criminal law studies.

Key words: method, comparison, law, research, crime, legal system, criminal code.